

Kemény Gábor: A nyelvtől a stílusig. Válogatott tanulmányok, cikkek. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 100. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010. 460 lap

Kemény Gábor legújabb kötetével – ahogy az Előszóban olvashatjuk – „egy immár több mint négy évtizedes kutatói tevékenység eredményeinek keresztmetszetét kívánja nyújtani” (7).

A jól megválasztott cím is jelzi: ennek a kutatói pályának a fő törekvése a „szó szorosabb értelmében vett” nyelvészet és a stílus kérdéseinek a vizsgálata. Ennek megfelelően a tanulmányok így tagolódnak három nagyobb tömbbe: a könyv első része az „igazi” nyelvészeti tanulmányokból, cikkekből tartalmaz válogatást, a másik fő, de sorrendben csak harmadik részt a stilisztikai tárgyú írások adják, e között a két nagy egység között pedig a *Kép és kommunikáció* című, a sajtó nyelvi-kép-használatát tárgyaló, tehát egyszerre nyelvészeti és stilisztikai jellegű hosszabb dolgozat terem kapcsolatot. A három nagy fejezetet két személyesebb jellegű írás foglalja keretbe: a szerző szakmai önvallomása, a *Hogyan (nem) lettem nyelvész?* és a *Nyelv és önbecsülés* címmel 1999-ben megjelent interjú.

Akik ismerik Kemény Gábor munkáit, tudják a szerzőről, hogy nemcsak kiváló stilisztikus, hanem – nyilván nem összefüggés nélküli a két tény – igazi stilisza is. Ez a kettősség a kötetnek minden írásában igazolódik, de a „stiliztaság” olyan attribútumai, mint az elegánsan világos fogalmazás, az eleven, nemegyszer önironikus szellemesség („l’esprit français”) a legszembevetőbben természetesen a személyesebb jellegű írásokban jelentkeznek. Így a keretet adó két írás, mondhatni, „széprőí”, stílusbeli teljesítményként is élvezetes olvasmány. Ezt igazolandó érdemes lenne idézni ezekből, ám mivel egy recenzió lehetőségei nagyon is korlátozottak, így hát csak nyomatékosan elolvasásra ajánlom ezeket a részeket – természetesen a többi kötetbeli írással együtt –, azzal

a nem lényegtelen kiegészítéssel, hogy a stílus mellett sok egyébről is képet és példát kaphatunk ezekből a vallomásokból, így például az igazi kutatói lét olyan elengedhetetlen követelményeiről, mint a fő témákhoz való ragaszkodásban is megnyilvánuló következetesség, a számos jelentős publikációt eredményező kitaró szorgalom és az elvi kérdések iránti érdeklődésben is megnyilvánuló tudósi elkötelezettség. Azoknak, és nem kevesen vannak ilyenek, akik Kemény Gábort nyelvész-ként tartják számon, hadd világsítam meg, miért is áll az első „vallomás” fölött a meglepő *Hogyan (nem) lettem nyelvész?* cím (illetve ezzel összefüggésben azt, hogy mit **nem** jelent a fent említett „igazi” nyelvészet). Nos Kemény Gábor erről a következőket mondja: „eddig pályafutásom során főként három olyan dologgal foglalkoztam (és ebben a hátralevő időben sem várható nagyobb változás), amelyet a szakma nem tekint »igazi« nyelvésznek: stilisztikával, nyelvműveléssel és szótárkészítéssel” (9). Ennek alapján – Kovalovszky Miklóst követve – mondja aztán magáról: „csak filológus vagyok”. (A szerény „önmeghatározás” *csak*-jára reagálva persze feltehetjük a kérdést: kell-e annál szebb szándék, van-e annál nagyobb tudományos feladat, mint „csak filológusnak lenni”?)

Az első, a szerző fent már értelmezett definíciója értelmében „igazi” nyelvészeti fejezet, az *Anyanyelvünk múltjából, jelenéről, jövőjéről* összefoglaló címet viseli. Ennek a résznek az első két dolgozata nyelvtörténeti tárgyú: a *Házsártos* (19–25) és a *Vigyorog, mint a fakutya* (25–33). Ezek közül az előbbi még 1967-ben készült, és itt jelenik meg először, a másik 1972-ben jelent meg a Nyelvőrben. Az első dolgozatról ezt jegyzi meg az előszóban a szerző: „kuriózum gyanánt közlöm, bár ki-ki megítélheti belőle, milyen nyelvtörténész válhatott volna belőlem” (8). Nos a széles körű filológiai apparátusra támaszkodó és körültekintő etimológiai vizsgálatok alapján úgy vélhetjük, hogy minden valószínűség szerint a nyelvtörténet terén is a később választott diszciplínában elértekhez hasonló teljesítményt tudott volna felmutatni a szerző. A *Szótévesztésből jelentésváltozás* című cikk (33–38) több szó jelentésváltozását vizsgálja a korszerű nyelvművelés nézőpontjából (itt jegyezzük meg: **1982-es** munkáról van szó), azzal a következtetéssel, hogy „nem minden nyelvi változás romlás is egyúttal! A szójelentés mozgása kedvező fejleményeket is felszínre vethet” (38). Ehhez azt is hozzáteszi Kemény, hogy a nyelvhasználatot valójában az élet változásai, vagyis a nyelvhasználók igényei tudják „befolyásolni, nem pedig a – végső soron mégiscsak »kívülről« jövő – nyelvőri buzdítás vagy elmarasztalás” (uo.).

A „*Nekiesik, mint borjú az új kapunak*” (39–47) című írásban azt válaszolja fel a szerző, hogy „milyen objektív (nyelvi) és szubjektív (emberi) tényezők játszanak szerepet a képzavarok kialakulásában, s egyáltalán miből lesz képzavar, és hogyan lesz” (39). Minderre a választ a leggyakoribb képzavartípusok éles szemmel válogatott, gazdag példaanyagot felvonultatott bemutatásával kapjuk meg. A *Közhelyről – közhelyek nélkül* (47–58) című tanulmány a következő kérdéseket teszi fel és válaszolja meg szintén igen gazdag és színes példaanyagra, illetve a szakirodalom összegzésére építve: mi a közhely, és hol tenyészik; hogyan lesz egy szóképből közhely; miként jelenik meg a közhely a költészetben és a költészet a közhelyben; lehet-e pozitív értékű stíluseszköz a közhely? Az utóbbi kérdésre adott válasz Örkény István egy idetartozó gondolatán alapul, amelyet azért is érdemes idézni, mert Kemény Gábor e könyv egészében megnyilvánuló nyelvművelői (és általában is érvényesülő) szemléletmódjának, módszerének egy fontos elemére is rávilágít, nevezetesen arra, hogy a szerző minden nyelvi jelenséget a nyelvhasználat, a „szituáció” egésze felől közelítve minősít: „A közhely évezredes kristályosodási folyamatnak az eredménye. Alapvető igazságokat, meglátásokat, tapasztalatokat fejez ki, és okossága, **használhatósága azon múlik, hogy hogyan mutatjuk fel**, milyen közegben szerepel. Tehát milyet én egy közhely-mondatot **szituációjába helyezek**, abban a pillanatban az a mondat szikrázik, élni kezd, hatni tud, jelent valamit, mond valamit” (58; Örkény interjújának szövegében a kiemelések K. G.-tól valók).

Nemcsak a szépirodalomban, hanem a publicisztikában is döntő jelentősége van a címnek, ahogy Kovalovszky Miklós írta egy 1974-es tanulmányában: „a jó cím már fél siker, sőt aforisztí-

kus túlzással: a cím fontosabb, mint maga a mű”. Érthető tehát az a folyamatos érdeklődés, amely a sajtónyelvi címadás iránt mutatkozott és mutatkozik a nyelvészetben. Az idevonatkozó szakirodalom fontos, sokat hivatkozott darabja az eredetileg a *Szaknyelvi divatok* című gyűjteményben megjelent *Címszavakban a sajtónyelvi címadásról* (59–78). Ebben Kemény a sajtóbeli címeknek a következő főbb típusait különíti el és mutatja be: 1. leíró, eseményközlő, 2. témamegjelölő, 3. protokoll-, 4. szenzációs, blikkfangos (ennek altípusaként: lakonikus), 5. semmitmondó, 6. összetételbe tömörített, 7. szó szerinti vagy variált idézet; majd vizsgálja még a pontatlan szórendű, a közhelyes címeket és a humoros, szójátékos címadást. Ennek az eredetileg 1989-ben megjelent dolgozatnak az újraközlésével kapcsolatban hadd jegyezzem meg – ez egyébként a kötet több más írására is érvényes –, hogy mivel számos felsőoktatási intézményben szerepel a kötelező olvasmányok listáján, újbóli megjelentetése egyebek mellett ezért is szerencsés, indokolt volt: így jóval könnyebben hozzáférhető lesz a hallgatók számára.

A kötet korábbi példáiból is kiderülhet az olvasó számára, hogy Kemény Gábor nagy híve a sportnak. Ennek a több évtizede tartó, folyamatos érdeklődésnek a gyümölcse a következő tanulmány: *A magyar sportnyelv ereje és gyöngéi* (78–85). Míután a *sportnyelv* terminus jelentéseit tisztázta a szerző – tudniillik a *sportnyelv* szűkebb értelemben csak a sport sajátos szaknyelvet (szakszókincset, kifejezőképességét) jelenti, míg a tágabb, általa is alkalmazott értelmezésben a sportújságírás nyelvét, sőt annak familiáris, beszélt válfaját is –, a következő főbb témákat tárgyalja: nyelvi képek a sportnyelvben, szómagyarítás és visszaidegenítés, ügyetlenül szerkesztett mondatok.

A *Szakszókincs – szaknyelv – tudományos nyelv* című tanulmány (85–91) újabb szempontokból közelít „egy régi vitakérdéshez”: tekinthetők-e valóban **nyelvnek** a **szaknyelvek**? Kemény Gábor itt Kiss Jenő meghatározását veszi alapul, eszerint „nincs [...] szó *nyelvekről*, hanem elsősorban vagy kizárólag *szókészlet*i eltérésekről. A szaknyelvekre az jellemző, hogy logikailag és nyelviileg rendezett, definiált, kodifikált s közérdekű terminológiájuk van” (85). Ha viszont a szaknyelveknek nincs saját, a magyar nyelvtől eltérő nyelvtanuk, nyelvtani rendszerük, akkor Kemény szerint joggal tehetők fel ezek a kérdések: „valójában nincsenek is szaknyelvek, legfeljebb szakmai vagy ilyen jellegű nyelvhasználat?”, illetve: „jogos-e ezt a nyelvváltozatot (résznyelvet) egyáltalán nyelvnek nevezni?” (88). A vonatkozó szakirodalom áttekintésével és egy szakszöveg elemzésével kellően megalapozott, „kompromisszumos” választ kapunk: mint az általában értett nyelvnek „valamely rétegben, körben vagy valaki által használt változata” a szakmai nyelvhasználat is nevezhető *szaknyelv*-nek. A dolgozat utolsó részében a szaknyelv(ek) és a tudományos nyelv (stílus) viszonyát, valamint a szaknyelvek rétegzettségét tárgyalja a szerző. A *Magyar szaknyelv Magyarországon és a szomszédos országokban* (92–104) című dolgozat vázlatos, de mégis alapos áttekintést ad a magyar szaknyelv helyzetéről, alakulásának tendenciáiról, először az anyaországi helyzetet foglalva össze, majd a szomszédos országokat véve sorra. Egy megszívlelendő gondolatát hadd emeljem ki: nem adhatjuk alább annál a törekvésnél, hogy kisebbségben is „**minden regiszterében** szóljon, szólhasson a magyar nyelv” (101).

A *nem latin betűs írású nyelvek neveinek magyar helyesírásáról* (*Szempontok és javaslatok*) című tanulmány (105–16) a Magyar nagylexikon előkészítő munkálatai során, az Akadémiai Kiadó felkérésére készült. Bizonyosak lehetünk abban, hogy miután a mostani megjelenéssel még szélesebb körben ismertté válnak a megalapozott „szempontok és javaslatok”, meg fog valósulni a szerző szándéka, vagyis ezeknek „hasznukat veszik az »illetékesek«: a lexikon-, könyv- és lapszerkesztők, továbbá a magyar helyesírás hivatott gondozói, a majdani 12. kiadás elkészítői” (105).

Az igeikötőknek a norma szempontjából történő eddigi vizsgálatában – ahogyan erre Kemény Gábor is utal – két jelenség kapott nagyobb figyelmet: a feleslegesen használt és a „magyartalan” (főleg német mintát követő) igeikötők. Ezért is indokolt egy harmadik típusú, az utóbbi évtizedekben terjedőben lévő, ám több nyelvhelyességi kézikönyvben ennek ellenére nem is szereplő tendencia:

az igekötő-elhagyás bemutatása. Az *Igekötő-elhagyási tendencia: normasértés vagy normatágítás?* című tanulmányban (117–36) ezt a hiányt pótolja Kemény Gábor, méghozzá mélyreható analízissel (bár ő maga szerényen csak „problémafelvetés”-nek minősíti az írást). A szakirodalmi előzmények összefoglalása után tízévi gyűjtés 350, nyelvi rétegek, normaszintek, műfajok, közlési helyzetek stb. szerint csoportosított adatára támaszkodva fejti ki az okokat, rendszerezi a jelenséget, majd végül a „normativitás” szempontjából értékeli is, indokolt igekötő-elmaradást és zavaró igekötőhiányt állítva szembe: „Ha közlési és/vagy stiláris igényből fakad, ha új árnyalatot fejez ki, ne kárhoztasuk az igekötő-elhagyást pusztán azért, mert addig ilyen szóhasználat nem létezett [...] De ha az igekötő-elhagyás miatt csorbul a közlés pontossága, ha a fogalmazó sietségből vagy tájékozatlanságból nem használja ki az igekötő nyújtotta kifejezésbeli lehetőségeket, sőt végül, ha az igekötő elmaradása folytán értelemzavaró lesz a kijelentés, akkor ne engedjünk a (terjedőben lévő?) nyelvi divat csábításának...” (135).

A *Nyelvi változás és mikrodiakrónia* (137–45) című dolgozatban a nyelvi változás fogalmának körüljárása után a mai magyar nyelvhasználatban megjelenő változási tendenciákat így rendszerezi a szerző: a) rövidülés ↔ hosszabbodás, bővülés; b) tömörítés (szintetikus kifejezőmód) ↔ (fel)oldás (analitikus kifejezőmód); c) egységesülés (analógia) ↔ differenciálódás (variánsok létrejötte); d) idegen szavak beáramlása ↔ magyarítás; e) választékosságra törekvés ↔ stiláris fellazulás. A továbbiakban ezek közül részletesebben az egységesülés-differenciálódás ellentétpárt mutatja be. Összegezve joggal állapítja meg, hogy a nyelvi változás mellett, hogy „rendszerbomlás”, minden esetben **rendszerépülés** vagy -újjaépülés is. E tanulmány gondolatainak szerves folytatása a *Tendenciaszerű nyelvi változások leírása és értékelése* (145–50) című írás; ebben a nyelvi egységesülés tendenciájának bemutatását folytatja a szerző, újabb példák tükrében, a nyelvi szintek szerint haladva. Szintén a nyelvi változások tendenciáinak bemutatása a témája a *Szintetikus és az analitikus kifejezőmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban* (150–70) című tanulmánynak. Az igen gazdag példaanyag főleg a média nyelvéből származik.

Végül a *Nyelvleírás – nyelvművelés – stilsztika* című tanulmány (171–75) szorosan kapcsolódik a jól ismert „nyelvművelésvita”-hoz. A gondolatmenet kiindulópontja Kenesei István egyik vitacikke (Hányféle igazság van?), amely az újonnan feltűnő nyelvi jelenségeknek három vizsgálati módját említi: a leíró/elméleti, a szociolingvisztikai és a nyelvművelői. A nyelvművelés feladatáról Kemény Gábor így vélekedik: „a nyelv művelőjének főként [...] a társadalmi vagy stilsztikai helyességet kell megítélnie, amikor nyelvhasználati tanácsot ad” (173), ehhez szorosan hozzátartozik az a gondolat is, hogy a nyelvművelésnek „valamely tudományos igényű és módszerű nyelvleírás kell alapulnia” (172). A „társadalmi vagy stilsztikai” (vagy pragmatikai) helyességet Kemény Gábor – Nádasy Ádámra is hivatkozva – a kommunikatív vagy „nyelvészeti” helyességgel szembeállítva, a kétféle helyességet élesen megkülönböztetve értelmezi. Utóbbinak „egyetlen kritériuma a közlés sikeressége, megvalósulása vagy meg nem valósulása: ha megvalósul, helyes, ha nem valósul meg, nem az. Ezzel szemben a társadalmi helyesség a nyelvet beszélő közösség értékelésétől függ” (173).

Kemény Gábor egyik recenziójában egyszer azt olvastam, hogy egy „komoly” recenzióknak kifogásokat is kell tartalmaznia („Egy recenzió komolyságát, legyen az bármilyen tanítványi és baráti jellegű is, többek között az minősíti, hogy tartalmaz-e kifogásokat, ellenvetéseket” – K. G.: Szabó Zoltán: A magyar szépírói stílus történetének fő irányai, ItK. 2000: 537–8), nos ez talán egy olyan pont, ahol ezt nekem is meg kell tennem, nyomatékosan leszögezve, hogy nem a nyelvművelés híveinek vagy támadóinak nézőpontjából, hanem – ha valahogyan mégis „pozicionálni” kell magam – a stilsztika felől közelítve. A „helyesség”-ekről itt vázolt dichotomikus rendszer háttérében véleményem szerint a langue és a parole kettősségére vonatkozó saussure-i felfogás áll, és ebből a nézőpontból kétségtelenül teljesen logikus is az okfejtés. Ha azonban más nézőpontból közelítünk, nem egyértelmű, hogy ezek a „helyesség”-ek ilyen élesen szembeállíthatók. Nézzünk

egy példát: tegyük fel, hogy a stilisztikai helyesség ellen vét a szövegalkotó, az adott helyzetben (el)várható stílus helyett mást használ: formális helyett bizalmassal próbálkozik, vagy választékos stílus helyett durva stílust használ – lehet-e ekkor „kommunikatív” szempontból „helyes” a közlés? Megvalósul-e a közlés abban az értelemben, hogy **azt** közli a beszélő, amit közölni akart, vagyis mondhatjuk-e, hogy érvényesül a kommunikatív helyesség „egyetlen kritériuma”, „a közlés sikeressége”? Az ellenvetés után egyetértéssel idézem ebből a tanulmányból a záró gondolatort, amely a nyelvművelés fontossága, szükségessége mellett érvel, és Tolcsvai Nagy Gáborra, Nádasy Ádámrá, Lőrincze Lajosra hivatkozva azt is hangsúlyozza, hogy új szemléletre van szükség, „tanítás”-ra, „de ha ez a tanítás nem kellő hozzáértéssel, türelemmel, tapintattal, fokozatosan történik, akkor nagyobb lesz a kár, mint a haszon” (174). Ugyanitt – szintén tanulmányos módon – így összegzi Kemény a nyelvművelő tevékenység lényegét: „a nyelvművelés (akár nyelvész üzi, akár nem) meglehetősen különleges szellemi tevékenység. Tekinthető az alkalmazott nyelvtudomány egyik ágának is, amely a nyelvészet eredményeit közvetíti a művelt(ebb) közönség felé. De érintkezik a pedagógiával és a publicisztikával is, mert véleménye van, és azt ki is nyilvánítja, mégpedig azzal a céllal, hogy befolyásolja a dolgok menetét (mármint a nyelvhasználatot). Ezért a nyelvművelés kevesebb is, több is a tudománynál: tudományos alapokon kell nyugodnia, de céljai túlmutatnak a tudományéin, mivel embernevelő ambíciói is vannak”.

A második nagy fejezetet egyetlen terjedelmes tanulmány, a *Kép és kommunikáció (A nyelvi kép típusai és funkciói a rendszerváltás előtti médiában)* alkotja (177–253). Külön érdekessége ennek a dolgozatnak, hogy példaanyagá – mint azt az Előszóban is olvashatjuk – a „harminc évvel ezelőtti médiából való, ennél fogva jó alkalmat kínál az akkori és a mai sajtónyelv összehasonlítására” (7). Emellett azonban a nyelvi képek elmélete, tipológiája szempontjából is számos ma is érvényes, lényegi meglátást tartalmaz a munka, amint ezt a következő néhány kiemelt részterület is jelezheti: vizuális kép és nyelvi kép; a nyelvi képek csoportosítása a képzettartalom elevevése (azaz az eredetiség foka, a „képélesség”) szerint; a nyelvi képek a közismert és az eredeti „határvidéken”: megújítás variációval és transzpozícióval, külső idézés (itt hadd jegyezzem meg, hogy többszörös „idézet” a könyvborítón szereplő kép is: a filmplakát Manet Olympiáját idézi, amely Tiziano Urbinoi Venusának persziflázsa, vö. 213), célzás, utalás, „rájátszás”, a rájátszás és a megújítás viszonya; a kép mint formateremtő elv.

A harmadik, a stilisztikai rész, a *Stílusfejlődési tendenciák a XX. századi magyar szépirodalmi nyelvben* 15 tanulmányt foglal magában. Ezek időrendben haladva érdekes és igen tanulságos „stílusmetszet”-eket adnak a Nyugat indulásától az 1970-es évekig. A *Nyugat jelentősége a modern magyar szépirodalmi stílus kiteljesedésében* (257–81) című tanulmány egyebek mellett a következő fontos kérdésekre keresi a választ: valójában mikor is kezdődött a Nyugat „stílusújításának” kora, hol húzódik a korszakhatár a „nyugatos” stílus és a Nyugat előtti korszak stílusa között; beszélhetünk-e egyáltalán a Nyugat stílusáról, „nyugatos” stílusról; mik a legfőbb jellemzői az úgynevezett nyugatos stílusnak? A Nyugat „stílusforradalmá”-nak témájához kötődik a következő két dolgozat, *Az eltévedt lovas (Egy Ady-szimbólum értelmezéséhez)* (281–7) és a *Kosztolányi nézetei a nyelv esztétikumáról* (288–97) is.

Sokak előtt ismert az a több évtizedes munkásság, amelyet Kemény Gábor Krúdy stílusának szentelt. Nem véletlen tehát, hogy ebben a kötetben is több fontos Krúdy-tanulmányt olvashatunk. Mindenekelőtt a három dolgozat különböző jellegű, de egyaránt tanulságos módszertanát szeretném hangsúlyozni: az első a stílusvizsgálatokban viszonylag ritkán alkalmazott statisztikai módszer alkalmazására mutat lényeges eredményeket ígérő példát, a második és a harmadik pedig a szerző által már korábban is kedvvel és sikerrel művelt motívumvizsgálatokra. A *Prózastílus-jellemzés kvantitatív módszerrel (Krúdy Gyula három regénye és tíz novellája 1913-ból)* című tanulmányban (297–342) Kemény Gábor Krúdy három, gyakorlatilag egy időben, 1913 január-februárjában írott regényét – *Mari, a tél leánya*, későbbi címén: *A pajzsos ember, a Mákvirágok kertje* és *A vörös postakocsi* –,

„kontrollanyagként” pedig tíz 1913-as novelláját elemzi a következő szempontokból: a szövegegységek terjedelme, azaz szóhosszság (szótagszámban mérve), mondategység-hosszság (szószámban mérve), mondategész-hosszság mondategységben mérve, mondategész-hosszság szószámban mérve, bekezdéshosszság mondategészben mérve, bekezdéshosszság mondategységben mérve; a szó-fajok aránya; képteltettség. Az itteni korpuszban szereplő egyik regény fontos, címbe is emelt motívuma, a *pajzsos ember* a témája a második Krúdy-tanulmányának – *A pajzsos ember motívuma Krúdy Gyula prózájában* (342–7) –, amely igazi „filológusi nyomozás” eredményeképpen a motívum bibliai eredetét, előfordulásait, jelentését mutatja be. Egy apró kiegészítést tehetünk a motívum történetéhez. Kemény Gábor azt írja a *Mari, a tél leánya* című regényről, amely, mint erről fent is szó esett, 1913-ban jelent meg: „A *pajzsos ember* motívuma [...] tudtommal itt jelenik meg első ízben Krúdy életművében”. Nos, nemrégiben találtam egy még korábbi előfordulást – és ez csak megerősíti mindazt, amit Kemény Gábor a motívum életműbeli jelentőségéről ír –, Gedényi Mihály bibliográfiájának 460. tétele szerint (G. M.: Krúdy Gyula. Bibliográfia [1892–1976]. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1978, 52) már 1899-ben megjelent Krúdynam egy elbeszélése a motívumot tartalmazó címmel: „*Küszöbön a pajzsos ember*. /Elb./ (1) MSZ [Magyar Szemle] márc. 5.” Az *útitárs* című kisregényt elemezve Bori Imre hívta fel elsőként a figyelmet arra, hogy Krúdy képkalkotásában a szakrális és az erotikus összefonódik. Kemény Gábor a harmadik Krúdy-dolgozatban – *A szakrális és az erotikus viszonya Krúdy prózájában* (347–57) – két irányban viszi tovább ezt a gondolatot, bemutatva azt, hogy „a) a vallási és a szerelmi motívika nemcsak ebben az egy Krúdy-műben kapcsolódik össze, hanem már az 1910-es évek első felében keletkezett novellákban, elsősorban a Szindbád-novellákban is [...]; b) a szakrális és az erotikus képzetkör nem csupán a nyelvi képekben, hanem a cselekményben és az azt kísérő-továbbblendítő asszociációkban is összefonódik” (347).

Krúdy kortársának, Cholnoky Lászlónak a stílusát tárgyalja a következő dolgozat, a *Tárgyasító és allegorizáló metaforaalkotás Cholnoky László kisregényeiben* (357–73). Ahogy Kemény Gábor mondja, Cholnoky életművének sorsa „különös”, hiszen az író újból és újból felfedezik, de stílusáról „valamirevaló elemzés” mégsem készült (357). Pedig – tehetnénk hozzá ehhez – a kortársak is nagyra tartották, például éppen Krúdy, aki ezt írta róla: „...olyan tehetséges, rendkívüli író volt, amilyenek alig maradnak utána ebben a kimarjult kezű, lábú országban” (*Jegyzetek Cholnoky Lászlóhoz*; I. Írói arcképek. Szerk. Kozocsa Sándor. Magvető, Budapest, 1957, 2: 502). Kemény az elemzésre kiválasztott példaanyagot három kisregényből – a szakirodalom szerint Cholnoky legjobb műveiből – gyűjtötte: *Bertalan éjszakája* (1916), *Prikk mennyei útja* (1917), *Tamás* (1918). Mivel „Cholnoky stílusának egyik fő vonása az elvont tudattartalmak, lelki folyamatok konkretizálása” (358), ezt a jellemzőt analizálja, mégpedig a konkretizálás két irányára, a tárgyiasításra (ekkor a konkretizáló metaforák képi eleme élettelen dolog, tulajdonság vagy történéis) és a megszemélyesítésre, illetve ennek bővebb, kifejtettebb alakjára, az allegorizálásra fókuszálva (a képi elem élő, emberi lény, tulajdonság vagy cselekvés). Különösen tanulságos a tárgyiasítások elemzése, hiszen a konkretizáló metaforák e típusa stilisztikai szakirodalomban csak szórványosan tárgyalt képtípus, holott a „megszemélyesítéssel egyenértékű, alapvető fontosságú metaforafajta: az emberi gondolkodás, következképp az írói (ön)kifejezés két lehetséges iránya közül az egyiket: a szubjektívtől az objektív, az élőtől az élettelen felé haladót reprezentálja” (359). Hadd utaljak itt arra a szintén elvi jelentőségű tényre, hogy ebben a tanulmányában Kemény Gábor a funkcionális stilisztika módszerének alkalmazása mellett a legújabb, a kognitív stíluselmélet eredményeiből is merít. A tanulmány záró részében a szerző József Attila lírájának és Cholnoky műveinek szürrealista mozzanatait állítja párhuzamba, azt a következtetést vonva le, hogy Cholnoky László és József Attila „egymásra találhatnak a magyar stílustörténetben a szürrealizmus és a tárgyiasítás jegyében” (372).

Ez a gondolat egyben össze is köti a Cholnoky-értekezést a következő tanulmánnyal – „...*du-dás a fuvolást...*” (*Babits-motívumok József Attila-versekben*) (374–85) –, amely a József Attila-i

életmű egy másik és más jellegű „rokonság”-át tárgyalja: a két költő személyes kapcsolatának filológiai szempontból is értékes összefoglalása után a József Attila verseiben idézetszerűen vagy variáltan felbukkanó Babits-motívumokat mutatja be. Egyetérthetünk az ezek után következő általánosítással: „a Babits-hatások, -átvételek önmagukban is tanulságosak, de legfőbb érdekességük az, hogy fényt vetnek József Attila munkamódszerére és az irodalmi hagyományhoz való viszonyára” (382). Szintén József Attila költészetét vizsgálja a következő dolgozat: A „*lelki táj*” mint közlésforma József Attilánál (385–9). A címbeli „lelki táj” kifejezés Rónay György egyik műelemzésére vezethető vissza, ahol is a jeles irodalomtudós Krúdy tájait nevezte így: ezek ugyanis „a belső és a külső, a pszichikai és a fizikai közt teremtenek – vagy pontosabban: ismernek fel és mutatnak be – korrelációkat” (385). Ilyen „lelki táj”-aknak látja Kemény József Attila tájait is, kiemeli azonban, hogy „van egy számottevő különbség is [...] József Attila számára a leírás nemcsak pszichikai tartalmak, lelkiállapotok kivetítésének az alkalma, hanem éppígy szolgál gondolati műveletek, felismerések, absztrakciók megérzékesítésére is” (386). Az utolsó József Attila életművéhez kötődő írás már csak „közvetve” szól a költőről, hiszen recenzió Szabolcsi Miklós egyik monográfiájáról: „*Kemény a menny*” (Szabolcsi Miklós könyve József Attiláról) (389–90).

A József Attila lírai életművét tárgyaló tanulmányok csoportja után öt, egyaránt az epika, a próza stílusát taglaló dolgozat következik. Ezek közül az első, az *Átutazóban a nagyepika felé* című a nyelvi képek, motívumok szövegszervező funkcióját vizsgálja Déry Tibor *Pesti felhőjáték* című regényében (390–400). Kemény számos példával igazolja, hogy a regény legfontosabb motívuma a *madár*: egyrészt keretbe fogja a művet a madarak látványa, másrészt képi szerepben is többször, lényeges szövegelemként tér vissza ez a motívum. A motívumvizsgálatok mellett stílustörténeti megállapításaival, különböző analógiákra való rámutatásaival is gazdagítja ez a dolgozat a Déry-szakirodalmat. A közös korpusz, pontosabban a részben közös korpusz kapcsolja össze a következő két tanulmányt: *A nyelvi kép funkciója az újabb magyar elbeszélő prózában* (Kőbányai János: *El; Mészöly Miklós: Sutting ezredes tündöklése; Tolnai Ottó: Briliáns*) (400–9) és *Képsűrűség mint nemzedéki stílusjegy?* (409–14). Az utóbbi anyaga a *Körkép 88* antológia huszonhét műve, az előbbi pedig ebből a gyűjteményből annak a három szövegnek a vizsgálata, amelyekben a nyelvi képek gyakorisága abszolút és relatív értelemben is a legnagyobb. Ezek a tanulmányok is meggyőzően bizonyítják, hogy a statisztikai módszer összekötve a funkcionális megközelítéssel mennyire releváns stilisztikai meglátásokhoz segítheti hozzá az elemzőt.

Általánosan elfogadott axióma, hogy a stílusnak fontos összetevője a tulajdonnév, ennek ellenére a magyar szakirodalomban nagyon kevés névstilisztikai vizsgálattal találkozhatunk. Már csak ezért is – nem beszélve itt a dolgozat egyéb érdemeiről – tanulságos a *Hajnali háztetők* írói névadását elemző, *Ottlik Géza és a nevek* című dolgozat (415–8). A *Stílusmagatartások a hetvenes évek magyar szépprózájában* című stílustörténeti vázlat (419–22), abból a szempontból ad érdekes tipológiát, hogy „mennyire és hogyan »véteti észre magát« a nyelvi megformálás sajátos módja: a stílus” (419). Meggyőző a három főtípus (puritán; „manierista” vagy „stílrómantikus”; ironikus és önironikus távolságtartáson alapuló) meghatározása. Lényeges azonban, hogy Kemény arra is nyomatékosan utal, hogy számos egyéb stílusmagatartás-típus is létezik, „ne is igyekezzünk hát, nyelvészek, irodalomkritikusok, valamiféle nyelvi uniformisba bújtatni az írókat, hiszen a változatosság a stílusban is gyönyörködtet” (422).

A kötet utolsó írása a *Nyelv és önbecsülés* című interjú, ezt Javorniczky István készítette a szerzővel (423–8). Hadd idézzek ebből itt egy kissé hosszabb, Kemény Gábor elveinek több fontos alapvetését is magában foglaló részt, ebben nyelvről, nyelv művelésről és európaiságról fogalmazza meg „ars poeticá”-ját a szerző: „A szöveggörnyezet és a közlési helyzet szabja meg, hogy melyik szót, melyik jelzót, melyik mondatformát kell választani. [...] Elsősorban a családnak, másodsorban az iskolának és [...] harmadlagosan a tudománynak vagy az ismeretterjesztésnek kell megtanítania a választási lehetőségekre a fiatalot, és amennyire lehet, a felnőtt embert is. Aki nem

ismeri a nyelv gazdagságát, akinek nincsen meg a szókincse, az az egyszerűbb, a durvább, a primitívebb megoldást fogja választani. Nyelvművelésre tehát szükség van, de nem törvényekkel, szankciókkal fenyegetőző nyelvművelésre, hanem ahogy Lőrincze Lajos mondta: emberközpontú nyelvművelésre. Arra, hogy a nyelvünkben is próbáljunk meg európaiak lenni, ahogy életformában, anyagi kultúrában, öltözködésben megpróbálunk felzárkózni. A mostani életforma- és kultúraváltás ne követelje meg tőlünk a régi nyelvi és viselkedésbeli értékek, hagyományok teljes feladását. Ha mi magunk nem értékeljük kellően, nem védjük ezeket a nyelvi és kulturális értékeket, ezt senki más-tól nem várhatjuk el. Úgy kell nekünk bekapcsolódnunk abba a körbe, amelybe hitünk, reményeink szerint mindig is tartoztunk, még akkor is, amikor Budapestet nem bevásárlóközpontok, hanem szovjet tankok vették körül, hogy magunkkal vigyük mindazt, amit csak mi tudunk ebbe a körbe bevinni” (426–7).

Remélem, a fentiekből is kitűnt az, amit végezetül, összegzésként szeretnék hangsúlyozni: az ismertetett kötet jelentős nyeresége a hazai nyelv- és irodalomtudománynak. Konkrétabban szólva legalább három dolgot hadd emeljek ki: Kemény Gábor számos olyan releváns kutatási témát vet fel és dolgoz ki, amelyet eddig nem tárgyalt vagy éppen csak érintett a nyelvészet; rendkívül gazdag magyar és nemzetközi szakirodalmat szintetizál, a szó legpozitívabb értelmében, vagyis logikus rendbe, egységes egészbe foglalva és ezáltal újat hozva létre, példát mutat különböző nyelvleírási módszerek termékeny alkalmazására. Azaz mind módszertani szempontból, mind a benne foglalt eredmények miatt jó szívvel ajánlhatom a gyűjteményt a különféle részdiszciplínák kutatói mellett a felsőoktatás hallgatóinak és minden a kommunikáció, a nyelv iránt érdeklődő olvasónak.

Pethő József